

DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2026.21.359727>

УДК 94(477)«1920/1930» + 930.25

OLEKSANDR RIABININ-SKLIAREVSKYI IN THE MATERIALS OF THE ARCHIVE OF THE FOREIGN INTELLIGENCE SERVICE OF UKRAINE: FAMILY TIES AS A FACTOR IN RECRUITMENT AND REPRESSION

Liudmyla Novikova

PhD (History), Associate Professor
Department of History of Ukraine
and Special Historical Disciplines,
Odesa I. I. Mechnikov National
University
2 Zmiiienka Vsevoloda St, Odesa,
65082, Ukraine
ORCID iD:
<https://orcid.org/0000-0003-4764-7867>
E-mail: novikova@onu.edu.ua

Vadym Khmarskyi

DSc (History), Professor
Department of History of Ukraine
and Special Historical Disciplines
Odesa I. I. Mechnikov National
University
2 Zmiiienka Vsevoloda St, Odesa,
65082, Ukraine
ORCID iD:
<https://orcid.org/0000-0002-8140-639X>
E-mail: khmarskyi@ukr.net

Citation: Novikova, L. & Khmarskyi, V. (2026), Oleksandr Riabinin-Skliarevskyi in the materials of the archive of the Foreign Intelligence Service of Ukraine: family ties as a factor in recruitment and repression. *Chornomors'ka mynuvshyna: transactions of Department of Cossack History in the South of Ukraine*, 21, pp. 46–54.

Submitted: 14.03.2026.



Abstract

Experience in reconstructing intellectual biographies of the first half of the twentieth century increasingly demonstrates the need to juxtapose a scholar's academic and institutional trajectory with the documentary corpus produced by state security bodies. Operational records do not merely register surveillance and repression as a "fact"; they also reveal the bureaucratic logic used to justify interest in a particular person: the vocabulary of suspicion, verification routines, the rationale behind recruitment approaches, lists of "operationally significant" contacts, and techniques that turned private relationships into instruments of control. In the case of Oleksandr Riabinin-Skliarevs'kyi — an historian and archivist whose biography has already been outlined in the scholarly literature — materials from the Archive of the Foreign Intelligence Service of Ukraine help clarify less obvious grounds for operational attention, the mechanics of attempted recruitment, and the ways in which administrative assumptions translated into practices of pressure and persecution.

The source base consists of declassified operational materials from the SZRU archive (reports, official correspondence, memoranda, and analytical notes), read alongside biographical studies and family memoir evidence. These documents are treated as institutional products: factual information is separated from evaluative judgments and standardized formulae; the logic of tasking, shifts in emphasis across successive papers, and the manner in which conjectures became fixed within the documentary workflow are traced in detail.

The study shows that, within the operational gaze, what mattered most was not Riabinin-Skliarevs'kyi's scholarly profile but his "network potential" — his capacity to provide access to desired contacts and information. A gap is identified between the internal logic of operational work and the later procedural framing of repression: the grounds for monitoring and recruitment pressure at the level of agent handling did not necessarily coincide with the official narrative of the accusation. In sum, the article refines our understanding of the mechanism by which a private biography could be converted into a domain of state control and offers a practical way of reading operational records for the analysis of repressive practices directed at Ukraine's intellectual milieu.

Keywords: *intelligence and counterintelligence; special services; NKVD; Cossacks; Zadunaiska Sich; political repression; Oleksandr Riabinin-Skliarevs'kyi; Vsevolod Zmiiienko; Odesa; Southern Ukraine.*

ОЛЕКСАНДР РЯБІНІН-СКЛЯРЕВСЬКИЙ В МАТЕРІАЛАХ АРХІВУ СЗР УКРАЇНИ: РОДИННІ ЗВ'ЯЗКИ ЯК ЧИННИК ВЕРБУВАННЯ ТА РЕПРЕСІЙ

Людмила Новікова

кандидат історичних наук, доцент
кафедра історії України та спеціальних
історичних дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
вул. Змієнка Всеволода, 2, Одеса, 65082,
Україна
ORCID iD:
<https://orcid.org/0000-0003-4764-7867>
E-mail: novikova@onu.edu.ua

Вадим Хмарський

доктор історичних наук, професор
кафедра історії України та спеціальних
історичних дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
вул. Змієнка Всеволода, 2, Одеса, 65082,
Україна
ORCID iD:
<https://orcid.org/0000-0002-8140-639X>
E-mail: khmarskyi@ukr.net

Цитування: Новікова Л., Хмарський В.
Олександр Рябінін-Скляревський в
матеріалах архіву СЗР України: родинні
зв'язки як чинник вербування та репресій.
Чорноморська минушина : зап. Від. історії
козацтва на півдні України : зб. наук. пр. / за
ред. В. А. Смолія. Одеса : ФОП Бондаренко М.
О., 2026. Вип. 21. С. 46–54.

Отримано: 14.03.2026 р.
0,85 д.а.

Анотація

Інтелектуальна біографія Олександра Рябініна-Скляревського вимагає залучення документів оперативного походження, що фіксують службові мотиви уваги, логіку підозри та практики тиску. У статті на матеріалах Архіву Служби зовнішньої розвідки України простежено, як родинні й свояцькі зв'язки історика зі Змієнками були включені до аргументації органів держбезпеки й перетворені на ресурс агентурної роботи. Показано, що саме через сімейне коло, контроль кореспонденції та збирання довідок про родичів формувалося завдання використати Рябініна-Скляревського як інформатора у справі, пов'язаній із керівником розвідки УНР в екзилі. Реконструйовано етапи вербувальних кроків, характер доручень і службову оцінку його придатності до «секретної роботи», а також окреслено, як результати родинно-оперативного опрацювання накладалися на подальше кримінально-процесуальне оформлення переслідування в 1937–1938 рр. Отримані спостереження уточнюють механізми, за якими приватні зв'язки ставали підставою нагляду, вербування та репресій щодо представників українського інтелектуального середовища.

Ключові слова: *розвідка та контррозвідка, спецслужби, НКВС, козацтво, Задунайська Січ, політичні репресії, О. Рябінін-Скляревський, В. Змієнко, Одеса, Південь України.*

Олександр Рябінін-Скляревський належить до цілої низки істориків – Дмитро Багалій (1857-1932), Віктор Петров (1894-1969), Олександр Оглоблін (1899-1992) – біографії яких на тлі епохальних суспільно-політичних змін ХХ ст. сповнені гострих поворотів, що часто-густо мало піддаються логічному осягненню. Від успішної військової кар'єри до якісного доробку краєзнавця та архівіста [17, с. 6; 16, с. 169] – діапазон непростого життя Рябініна-Скляревського, що штучно завершилось у лабетах тоталітарного режиму. Тому будь-які нові деталі його біографії, у час згаданих гострих кутів, можуть доповнити картину його власного життєвого шляху та загалом історію взаємин людини (окремої, на рівні родини) та тоталітарної держави у 1930-х роках.

Постановка проблеми: Дослідження інтелектуальних біографій першої половини ХХ ст. дедалі частіше вимагає зіставлення життєвої, академічної та інституційної траєкторії діяча з матеріалами органів держбезпеки. Документи оперативного походження дають змогу побачити, як у службових інтерпретаціях соціальні й родинні зв'язки співвідносилися з професійною діяльністю та визначали межі допустимого.

Це стосується зокрема, біографії О. Рябініна-Скляревського, відомого у 1920-х роках історика та архівіста. В історіографії, присвяченій його біографії, серед іншого, розкривається історія політичних репресій проти нього. Водночас ще не були використані матеріали спецслужб, які дозволили б пояснити, з яких причин науковець став об'єктом оперативної уваги, на чому будувалися спроби його вербування та як службові підозри перетворювалися на інструменти тиску й переслідування.

У цій площині особливо важливим є питання про місце родинних і свояцьких зв'язків в інтерпретаціях спецслужб. Для органів держбезпеки соціальне оточення часто виступало джерелом «оперативно значущих» відомостей: через нього вибудовувалися версії, оцінювалася «надійність», визначалися точки впливу. У випадку Рябініна-Скляревського родинний чинник, а саме його спорідненість з родиною генерал-хорунжого УНР В. Змієнка, набуває додаткової ваги, оскільки був пов'язаний із ширшим колом української еміграції та середовищами, які у радянських уявленнях асоціювалися з політичною діяльністю поза межами СРСР, зокрема з інституціями уряду УНР в екзилі. При цьому навіть непряма спорідненість або контакт через родину могла трактуватися як достатня підстава для зацікавленості.

Матеріали Архіву Служби зовнішньої розвідки України дають можливість простежити, як саме в документах фіксувалися ці зв'язки, у який спосіб їх включали до аргументації підозри та які кроки випливали з такої інтерпретації. Водночас ці джерела потребують критичного читання: вони відтворюють службову перспективу, містять оціночні судження й стандартні формули, що не тотожні реальним мотивам людей і фактичному змісту контактів.

Отже, проблема зводиться до реконструкції механізму, за яким родинні зв'язки в документах спецслужб могли перетворюватися на підставу агентурного вербування Рябініна-Скляревського та репресивних дій щодо нього, а також до з'ясування того, як у межах оперативної документації оформлювалися припущення про його можливі контакти з еміграційними колами. Такий підхід уточнює індивідуальну біографію й одночасно дозволяє точніше описати практики радянської контрдії щодо українського інтелектуального середовища.

Аналіз досліджень і публікацій. Історіографія, що стосується Олександра Рябініна-Скляревського, формувалася нерівномірно й тривалий час зводилася або до поодиноких згадок, або до використання його праць як допоміжного матеріалу в ширших студіях. Уже від початку 1990-х років у південноукраїнському історіографічному середовищі з'явилися публікації, де його доробок і біографічні відомості вводилися в контекст регіональних студій (А. Бачинський [1, с. 241-248], З. Першина [11, с. 52-63], Л. Гісцова [4, с. 30-31], Г. Зленко [5], В. Савченко [15], Л. Новікова [10, с. 46-48]). Поворот до цілеспрямованого осмислення біографії та спадщини дослідника пов'язують із виходом спеціальної монографії Г. Малинової та І. Сапожнікова в 2000-му році, яку в самій літературі означено як першу спробу комплексного підходу й окреслення напрямів подальшого вивчення [9, с. 9].

Важливою віхою стала монографія Ю. Капаруліна «Олександр Рябінін-Скляревський: інтелектуальна біографія історика (1878–1942 рр.)» (2014), яка систематизувала життєвий шлях, кола професійної комунікації, тематику доробку та джерельну базу досліджень [6, с. 5]. Як наслідок, автор досяг мети створення синтетичної біографії та вичерпного бібліографічного реєстру.

Окремий пласт становлять довідкові й енциклопедичні публікації, що фіксують базові біографічні відомості, службові етапи та репресивні епізоди. В. Левченком у «Енциклопедії

Сучасної України» подано стисле, але інформативне резюме (поєднання військової та науково-архівної кар'єри, арешти 1931 і 1937 рр., вирок 1938 р., смерть в ув'язненні, реабілітація), а також наведено рекомендовану літературу, яка фактично окреслює «канон» базових студій про діяча [8]. Паралельно існує енциклопедична довідка в «Енциклопедії історії України» за авторства Г. Швидько, де Рябінін-Скляревський подається як історик і архівіст у ширшому контексті української історіографії та архівного будівництва [18].

Найближче до заявленої проблематики – родинних зв'язків у контексті оперативної уваги й тиску – підходять публікації, що працюють із мемуарними свідченнями родинного кола. Показовою є стаття В. Бузейчука «Спогади Галини Змієнко-Сенишин як джерело до вивчення життя та діяльності Рябініна-Скляревського» [2, с. 204-209], де сімейна лінія використана як ключ до окремих біографічних уточнень і контекстів. Водночас ці праці не пояснюють, як саме органи держбезпеки використовували спорідненість як підставу для оперативних дій і рішень, бо спираються переважно на мемуарні та біографічні джерела, а не на матеріали спецслужб.

Використання матеріалів розвідувального архіву для висвітлення родинних зв'язків і вербувальних практик представлене насамперед у публікаціях, що спираються на розсекречені документи. Зокрема на офіційному ресурсі Служби зовнішньої розвідки України оприлюднено добірку матеріалів Галузевого державного архіву СЗРУ, в якій спорідненість між колом Всеволода Змієнка та родиною Рябініних-Скляревських подано як один із чинників, використаних НКВС у оперативних заходах [19].

Для дослідження репресивної складової та «оперативної біографії» Рябініна-Скляревського найважливішими є праці, що спираються на матеріали радянських слідчих справ і пов'язані з ними документи. Саме Ю. Капарулін у своїй монографії цілеспрямовано залучив цей корпус і ввів його до наукового обігу: він пов'язав арешт 1931 р. зі справою «Весна» та суміжними розробками, відтворив перебіг слідства й зафіксував ключові адміністративні рішення, зокрема зміну запобіжного заходу та закриття справи [6, с. 55-60].

На тлі цих підходів чітко видно прогалину, на заповнення якої спрямована ця стаття. Наявні праці або реконструюють репресивні епізоди за матеріалами радянських слідчих справ, або описують родинні зв'язки за мемуарними свідченнями. Натомість рідко аналізується розвідувально-оперативна логіка, у межах якої спорідненість використовувалась як підстава для вербувальних дій, контролю та тиску.

Метою статті є реконструкція того, як родинні та свояцькі зв'язки Рябініна-Скляревського використовувалися як чинник вербування та подальших репресивних дій. Джерельну основу становлять матеріали Архіву Служби зовнішньої розвідки України, що дають змогу простежити службу аргументацію оперативної уваги, вербувальні кроки та перехід до практик тиску і переслідування в межах документально засвідчених епізодів.

Реконструкція епізодів в біографії Рябініна-Скляревського, пов'язаних з репресіями та намаганнями НКВС використати його для збирання інформації про представників політичної діаспори у 1930-х роках не буде повною без висвітлення деяких питань контекстного характеру. Тим більше що цей контекст, а саме контакти Рябініна-Скляревського з іншими істориками, стали об'єктом спеціального інтересу спецслужб під час репресій проти вченого, на що вказує Ю. Капарулін, який, аналізуючи справу «Весна», звертає увагу на протоколи допитів Рябініна-Скляревського, де слідчі ставили питання про одеських і київських науковців та їхні ідейно-політичні позиції; ці документи фіксують також взаємини між діячами академічного середовища, зокрема М. Грушевським, С. Єфремовим, А. Кримським, М. Слабченком, С. Шамраєм, К. Копержинським, А. Музичкою [6, с. 55-56]. Чи могли бути історичні погляди Рябініна-Скляревського однією з причин зацікавленості з боку спецслужб? Чи можна було ці погляди, в разі офіційної потреби, умістити в контекст зв'язків тоді радянської української інтелігенції з українською політичною еміграцією (постреволюційною), а також ширше, з Європою, що дала їй притулок? Зважаючи на біографії інших істориків, що зазнали репресій у справах «УНЦ», зокрема, М. Грушевського,

«СВУ», зокрема, М. Слабченка (в свідченнях стосовно якого, зокрема, йшлося про те, що він захоплював «любов'ю до України, своїм європейством»), що політичне угруповання навколо нього «мріяло про відділення України від СРСР...» [13, с. 192]), на обвинувачення щодо М. Яворського в «історичному обґрунтуванні націонал-правого ухилу» тощо наприкінці 1920-х років [7, с. 82], можна дійти певних висновків. Історична наука давала деяку можливість формувати поле ідентичності, і очевидно пов'язувалася державою з можливостями суспільної пропаганди небажаних для режиму національних ідей. Подібне ставлення породжувало в очах представників влади уявленій ланцюжок: українська політична еміграція-історики в УСРР (особливо з когорта «колишніх»)-пропаганда «буржуазного націоналізму». До того ж публічні історичні тексти могли полегшувати пошук можливого формулювання звинувачень, завдяки термінології та поняттям, які використовували автори. Недарма «помічені» (О. Шумським) були слова Грушевського-політичного реемігранта у річницю Емського указу у 1926 р., що «затоплений дзвін» продовжує гудіти [12, с. 69]. Рябінін-Скляревський активно публікується в другій половині 1920-х років. Його головна тематика в цей час пов'язана з річницею припинення існування Задунайської Січі. Показовою з погляду можливості для формулювання певного характеру звинувачень з боку влади, в разі її потреби, є стаття «Задунайська Січ у народних переказах та письменстві» (1928), у якій автор наголошує на переважанні українського етнічного характеру Задунайської Січі «...в масі Січ була все ж таки етнографічним островом України...сама Січ була шматочком мозаїки історії цілого народу» [14, с. 122]. Критикуючи зображення історії Задунайської Січі А. Скальковським, Рябінін-Скляревський відзначав: «Народоправство козацької громади він пристосував до статутів орденів, він не бачив народньої української істоти в козацькому народі» [14, с. 130]. Створення Задунайської Січі розглядається істориком як частина «запорозького (козацького) або українського народного руху»: «Рух, що внаслідок його виникла Січ, це рух українського народу...» [14, с. 122]. Негативно оцінюючи імперський наказ прийняти запорожцям нову назву Азовського козачого війська у 1828 р., він відзначав: «губилася історична традиція козацького руху, ввалася тристалітня нитка» [14, с. 123].

Як згодом виявилось під час репресій проти Рябініна-Скляревського, небезпечними могли стати і позитивні характеристики «європейських» (у тому числі німецьких) за походженням військових та адміністраторів. Так, простежуючи непрості міграційні процеси, у які були залучені задунайські козаки, Рябінін-Скляревський зазначав: «А німець Міхельсон, котрий до того ж бачив Пугачівський рух, і два емігранти-французи Лянжерон і де-Рішеліє, про яких можна сказати, що Французька революція і їх дечого навчила, – поставилися і до запорізького руху з певною коректністю Європейця» [14, с. 112].

У якості загального висновку Рябініна-Скляревського можна навести наступну цитату, в якій переплелися міркування про роль Задунайської Січі в національній та державній українській історії: «...соціальні умови, етнічний елемент, ідеологія Запоріжжя на Україні, Дніпрі, Дунаю ставали протилежними до соціального ладу, етнічної істоти і феодальної ідеології пануючих одиниць Східної Європи Польщі, Росії, Туреччини. Задунайська козаччина має всі ці риси. Вона дійсно закінчує великий процес боротьби козацького народу за свій соціальний ідеал, народність і державну ідеологію» [14, с. 133]. Подібні характеристики, ще відносно допустимі для 1920-х років, в умовах обмежених, але все ж таки методологічних можливостей, з кінця 1920-х рр. і у 1930-х роках, в умовах боротьби з «українським буржуазним націоналізмом», «німецьким чи польським фашизмом» могли легко обернутися на звинувачення при здійсненні політичних репресій. До того ж проблематика історії Задунайської Січі, що заснована була політичними емігрантами в свій час, в умовах 1920-х років могла недвозначно асоціюватися з новітньою українською політичною еміграцією.

Більш очевидним для початку політичного переслідування Рябініна-Скляревського виглядало значення політичного минулого, пов'язаного з періодом Української національно-

демократичної революції, та контактів з іноземцями, а саме «німцями». Ю. Капарулін приділив значну увагу справі «Весна», яку він характеризує як кампанію ДПУ при НКВС 1930–1931 років, спрямовану проти офіцерів із попереднім дореволюційним військовим стажем; у цій логіці О. Рябінін-Скляревський, арештований 1931 р., опиняється серед фігурантів як особа з військовим минулим [6, с. 55-56]. Друга справа стосується арешту 1937 р. у провадженні «Антирадянської німецької організації викладачів Одеського педагогічного інституту», де контакти О. Рябініна-Скляревського з німецьким ученим Г. Лейббрандтом інтерпретувалися як шпигунство, а слідство завершилося вироком і етапуванням [6, с. 57-58].

Водночас факти репресій та переслідування Рябініна-Скляревського не обмежувалося згаданими справами. Його родинні та свояцькі зв'язки зі Змієнками також стали причиною переслідувань. Хоча у Ю. Капаруліна цей мотив певною мірою окреслено – зокрема через згадки про родинний зв'язок зі Змієнками в реабілітаційних матеріалах 1965 р., ініційовані сином ученого Юрієм Рябініним-Скляревським [6, с. 45, 59-60, 65], важливо з'ясувати, як ці зв'язки у 1930-х роках потрапляли в поле уваги органів держбезпеки, у який спосіб вони могли використовуватися у вербувальних намірах і як оформлювалися підозри, пов'язані з еміграційними структурами УНР. Цей сюжет найповніше простежується за матеріалами Архіву Служби зовнішньої розвідки України, які містять документи про вербувальні спроби, перебіг оперативної роботи та наслідки переслідування Рябініна-Скляревського.

Рябінін-Скляревський уперше після закриття кримінальної справи 1931 р., в якій він фігурував як обвинувачений, згаданий у справі № 6945 фонду 1 Архіву СЗРУ. Вона стосується оперативної розробки очільника розвідки УНР В. Змієнка й мала оперативну назву «Ящур». Вихід органів держбезпеки на Рябініна-Скляревського в межах опрацювання родинних зв'язків В. Змієнка відбувся не одразу: первинним об'єктом уваги стала дружина Рябініна-Скляревського – Марія Дмитрівна Скляревська, рідна сестра дружини В. Змієнка Піама Дмитрівни Змієнка [3, с. 8-9 зв.].

Перша згадка про Рябініна-Скляревського зафіксована в оперативному донесенні Одеського оперативного сектору Державного політичного управління в м. Одеса від 22 грудня 1931 р. У документі констатовано попередні обвинувачення Рябініна-Скляревського та розглянуто його кандидатуру для вербування як інформатора у справах «Весна» та «УНЦ». Водночас зазначалося, що через відсутність належних персональних зв'язків в Одесі його тоді так і не завербували. У цьому ж донесенні сформульовано нове завдання: «заагентурити» Рябініна-Скляревського та через нього здобувати необхідні відомості про В. Змієнка і його сина [3, арк.13].

Відповідь іноземного відділу ОДПУ при Раднаркомі загалом підтримувала ініціативи одеського сектору: погоджувалося питання про виклик і вербування Рябініна-Скляревського, а також подальшу «перевірку» всієї кореспонденції його дружини, що адресована їй з Франції [3, арк.11]. Саме виконання цих завдань стало початком його подальшого використання в агентурних цілях.

Донесення Одеського оперативного сектору ДПУ від 3 лютого 1932 р. та матеріал Харківського ОГПУ від 5 березня 1934 р. носять підтверджувальний характер вербування Рябініна-Скляревського у справі «Ящур» і містять розгорнуті свідчення, надані ним щодо родинних зв'язків В. Змієнка [3, арк. 23-23 зв., 42]. Подальші завдання та напрями роботи з Рябініним-Скляревським, а також повторне підтвердження його статусу «завербованого» зафіксовано в документах Харківського ОГПУ наприкінці 1934 р. [3, арк. 24-25, 26-27, 34, 42, 43].

Про «ефективність» використання Рябініна-Скляревського органами НКВС у справі з відпрацювання начальника розвідки УНР В. Змієнка та його родичів, що залишилися в СРСР, свідчать донесення, які підтверджують виконання поставлених завдань агентом «Работник» [3, арк. 47]. Серед них – з'ясування становища сина В. Змієнка в Москві: адреси проживання, місця роботи, а також характеру його контактів з іншими родичами. Окремо ставилося завдання встановити місце перебування опікунки Олега Змієнка – Валентини Зубової (Скляревської) [3, арк. 29-29зв., 38-41, 67, 68]. Також зафіксовано передачу Рябініним-Скляревським листів

О. Змієнка, адресованих М. Скляревській, до органів НКВС [3, арк. 43, 46]. Загалом провідним напрямом агентурної роботи Рябініна-Скляревського було надання та здобуття відомостей про родинне коло своєї дружини М. Скляревської і В. Змієнка [3, арк. 50-51].

Можемо констатувати, що надані Рябініним-Скляревським матеріали [3, арк. 25, 84, 86, 106] сприяли встановленню місцеперебування старшого сина В. Змієнка – Олега – і надалі стали одним із чинників його переслідування. Сукупність непрямих ознак – вимушене відселення з Одеси, зміна прізвища та уникнення будь-яких контактів із батьком, братом і сестрою – вказує, що Олег, імовірно не з власної волі, перебував у режимі конспірації, спрямованому на унеможливлення його виявлення органами НКВС [3, арк. 107-109]. Саме свідчення Рябініна-Скляревського, зафіксовані в матеріалах справи, могли стати тим інформаційним джерелом, яке дозволило органам держбезпеки виявити його фактичне місцеперебування.

За результатами агентурної роботи органами ОГПУ було встановлено агентурний псевдонім Рябініна-Скляревського – «Работник», а також складено характеристику, що відбивала оцінку його придатності: «Що стосується використання «Р» (Работніка) як агента, то він, на нашу думку, для секретної роботи не підходить. «Р» справляє враження забитого старця, боязливого, на виконання щонайменших секретних завдань не спроможний, не товариський та як людина не цікавий» [3, арк. 25].

Покажемо те, що після відходу В. Змієнка від виконання обов'язків начальника розвідки та контррозвідки УНР у 1936 р. й подальшої смерті, спричиненої ускладненнями здоров'я у 1938 році, оперативний інтерес до осіб, які проходили у його справі, знизився. Так, О. Змієнко, якого раніше характеризували як перспективного та такого, що швидко навчається, був оцінений як безініціативний і нецирий, а також як такий, що ставить особисті інтереси вище державних; у підсумку це, за документами, призвело до його арешту [3, арк. 115, 116, 124].

Рябініна-Скляревського спіткала трагічніша доля. У справі «Ящур» уже 23 грудня 1937 р. видано розпорядчий документ про його арешт. Цей лист є важливим свідченням у біографії Рябініна-Скляревського й може вказувати, що подальші звинувачення у співпраці з німецькою розвідкою мали характер вторинної інтерпретації та могли бути пов'язані із «замітанням» слідів небажаного агента-інформатора. На це настановує сам розпорядчий документ, який наказує 23 грудня 1937 р. арештувати Рябініна-Скляревського саме у справі В. Змієнка («Ящур») [3, арк. 107-109]. Подальші оперативні матеріали вже підтверджують факт арешту за статтями, які наводив у своїй праці Ю. Капарулін, зокрема у зв'язках з «німецьким розвідником» Лейббрандтом [3, арк. 113-114].

Після другого арешту 1937 р. О. Рябініна-Скляревського засудили за ст. 54-1а до 10 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах. 5 лютого 1938 р. його етапували до Північно-Уральського виправно-трудового табору системи ГУЛАГ, розташованого на території Свердловської області (нині – Єкатеринбурзька область РФ). У таборі він перебував у тяжких умовах і, за наявними відомостями, до середини 1941 р. підтримував листування з родиною, повідомляючи, що працює завідувачем табірної бібліотеки. 10 березня 1942 р. О. Рябінін-Скляревський помер у Північно-Уральському ВТТ; точне місце його поховання залишається невідомим.

О. Рябінін-Скляревський як архівіст та історик, водночас у 1920-х роках «колишній» діяч періоду Української національно-демократичної революції, завдяки своїм історичним поглядам та мереживу зв'язків, вже наприкінці 1920-х років міг стати предметом для особливого інтересу з боку спецслужб. Сама тематика Задунайської Січі могла розглядатися як натяк на існування нової української політичної еміграції. У цьому контексті більш рельєфно вимальовується те значення, що мали його родинні зв'язки з представниками української політичної діаспори, для радянських спецслужб. Нові архівні матеріали дозволили уточнити механіку втягнення О. Рябініна-Скляревського в репресивну орбіту органів держбезпеки та розкрити внутрішню логіку, за якою приватна біографія перетворювалася на ресурс оперативної роботи. Між двома кримінальними справами проти О. Рябініна-Скляревського – 1931 і 1937 рр. – існував проміжний, спецслужбовий вимір, у якому ключовим важелем виступили родинні й свояцькі зв'язки зі сім'єю Змієнків. Саме цей

вимір, за матеріалами Архіву СЗРУ, виявляється принциповим для розуміння того, що переслідування могло формуватися не лише як наслідок попереднього військового минулого або контактів із Лейббрандтом і, можливо, певного історіографічного дисидентства, а як результат цілеспрямованого опрацювання сімейного кола, що розглядалося як канал доступу до еміграційного середовища й до мереж, пов'язаних із УНР.

Матеріали СЗРУ фіксують практику, за якої спорідненість і свояцтво ставали підставою для нагляду та інструментом здобуття інформації: контроль листування, уточнення контактів, локалізація осіб, які цікавили органи. У цьому механізмі Рябінін-Скляревський постає насамперед як носій доступу до родинного кола, а не як самостійний “центр” підпільної діяльності, що змінює оптику прочитання його справи. Водночас документи дозволяють трактувати переслідування Рябініна-Скляревського як продукт поєднання агентурного використання, експлуатації сімейних зв'язків і подальшого процесуального оформлення обвинувачення, що зрештою завершилося повторним арештом, таборами та смертю в ув'язненні.

Джерела і література:

1. Бачинський А. Д. Життєписи задунайських запорожців. *Записки історичного факультету*. Одеса, 1995. Вип. 1. С. 241–248.
2. Бузейчук В. Спогади Галини Змієнко-Сенишин як джерело до вивчення життя та діяльності О. Рябініна-Скляревського. *Київська старовина*. 2009. № 1–2. С. 204–209.
3. Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (ГДА СЗРУ). Ф. 1. Спр. № 6945 («Ящур»: генерал-хорунжий Всеволод Змієнко).
4. Гісцова Л. З. Олександр Олександрович Рябінін-Скляревський. *Архіви України*. 1992. № 4. С. 30–31.
5. Зленко Г. Две жизни во имя Украины. *Вечерняя Одесса*. 1998. 8 сентября.
6. Капарулін Ю. В. Олександр Рябінін-Скляревський: інтелектуальна біографія історика (1878–1942 рр.) : монографія. Херсон: Видавничий дім “Гельветика”, 2014. 236 с.
7. Касьянов Г. В. Академік М. І. Яворський: доля вченого. *Український історичний журнал*. 1990. № 8. С. 75–86.
8. Левченко В. В. Рябінін-Скляревський Олександр Олександрович. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2025. URL: <https://esu.com.ua/article-887383> (дата звернення: 21.02.2026).
9. Малинова Г. Л., Сапожников И. В. А. А. Рябинин-Скляревский: материалы к биографии / отв. ред. Г. В. Сапожникова ; науч. ред. Л. Л. Зализняк. Одесса; Киев: «Элтон-2» ; «Гратек», 2000. 222 с.
10. Новікова Л. Роль одеського університетського осередку у розвитку історіографії історії українського козацтва у ХХ ст. *Історична україністика в Одеському університеті: визначні віхи, персонажі, доробок* : матеріали конф. V історіограф. читання (іст. фак. ОНУ імені І. І. Мечникова, 31 трав. 2012 р.). Одеса, 2013. С. 30–66.
11. Першина З. В. Історія України в працях одеських дослідників. *Український історичний журнал*. 1994. № 6. С. 52–63.
12. Пиріг Р. Я. Життя Михайла Грушевського: останнє десятиліття (1924–1934) / Ін-т української археографії. АН України. Київ, 1993. 198 с.
13. Пристайко В. І., Шаповал Ю. І. Справа «Спілки визволення України»: невідомі документи і факти. Науково-документальне видання / відп. ред. І. Ільєнко. Київ: Інтел, 1995. 448 с.
14. Рябінін-Скляревський О. Задунайська Січ у народних переказах та письменстві. *Науковий збірник за рік 1928. (Записки Наукового Товариства в Києві (тепер Історичної секції ВУАН))* / під ред. Голови секції акад. Михайла Грушевського. Держвидав України, 1928. Т. 28. С. 108–138.
15. Савченко В. А. Рябінін-Скляревський (Рябінін) Олександр Олександрович, 1878–1942? *Одеські історики*. Енциклопедичне видання. Т. 1. Початок ХІХ – середина ХХ ст. Одеса: Друкарський дім, 2009. С. 336–339.
16. Хмарський В. Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей. Одеса : Астропринт, 2002. 400 с.

17. Хмарський В. З історії розвитку археографії на Півдні України: Аполлон Скальковський. *Записки історичного факультету* (Одеса). Одеса, 1998. Вип.6. 318 с.

18. Швидько Г. К. Рябінін-Скляревський (Рябінін) Олександр Олександрович [Електронний ресурс]. URL: http://www.history.org.ua/?termin=rjabinin_skljarevskij_rjabinin_oleksandr_oleksandrovych (дата звернення: 18.02.2026).

19. Як НКВС хотів завербувати начальника розвідки УНР в екзилі [Електронний ресурс]. URL: <https://szru.gov.ua/history/stories/yak-nkvs-khotiv-zaverbuvaty-nachalnyka-rozvidky-unr-v-ekzylі> (дата звернення: 21.02.2026).

References:

1. Bachyns'kyi A. D. Zhyttiepysy zadunais'kykh zaporozhtsiv. *Zapysky istorychnogo fakultetu*. 1995. Vol. 1. P. 241–248. [in Ukrainian].

2. Buzeichuk V. Spohady Halyny Zmiienko-Senyshyn yak dzherelo do vyvchennia zhyttia ta diial'nosti O. Riabinina-Skliarevs'koho. *Kyivs'ka starovyna*. 2009. № 1–2. P. 204–209. [in Ukrainian].

3. Branch State Archive of the Foreign Intelligence Service of Ukraine (HDA SZRU). Fond 1. File № 6945 («Yashchur»: General-Cornet Vsevolod Zmiienko). [in Ukrainian].

4. Histsova L. Z. Oleksandr Oleksandrovych Riabinin-Skliarevs'kyi. *Arkhivy Ukrainy*. 1992. № 4, P. 30–31. [in Ukrainian].

5. Zlenko G. Dve zhizni vo imia Ukrainy. *Vecherniaia Odessa*, 8 September 1998. [in Russian].

6. Kaparulin Yu. V. Oleksandr Riabinin-Skliarevs'kyi: intelektual'na biohrafiia istoryka (1878–1942 rr.): monohrafiia. Kherson: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2014. 236 p. [in Ukrainian].

7. Kas'ianov G. V. Akademik M. I. Yavorskyi: dolia vchenogo. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 1990. № 8. P. 75–86. [in Ukrainian].

8. Levchenko V. V. Riabinin-Skliarevs'kyi Oleksandr Oleksandrovych. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [Online]. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen' NAN Ukrainy, 2025. URL: <https://esu.com.ua/article-887383> (Accessed: 21 February 2026). [in Ukrainian].

9. Malinova G. L. and Sapozhnikov, I. V. A. A. Riabinin-Skliarevskii: materialy k biografii. Ed. by G. V. Sapozhnikova; scientific ed. L. L. Zalizniak. Odessa; Kiev: «Elton-2»; «Gratek», 2000. 222 p. [in Russian].

10. Novikova L. Rol' odeskogo universytetskogo oseredku u rozvytku istoriografii istorii ukrains'kogo kozatstva u XX st. *Istorychna ukrainistyka v Odes'komu universyteti: vyznachni vikhy, personazhi, dorobok*. Odessa, 2013. P. 30–66. [in Ukrainian].

11. Pershyna Z. V. Istoriia Ukrainy v pratsiakh odes'kykh doslidnykiv. *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal*. 1994. № 6. P. 52–63. [in Ukrainian].

12. Pyrig R. Ya. Zhyttia Mykhaila Hrushevskogo: ostannie desiatylittia (1924–1934). Kyiv, 1993. 198 p. [in Ukrainian].

13. Prystaiko V. I., Shapoval Yu. I. Sprava «Spilky vyzvolennia Ukrainy»: nevidomi dokumenty i fakty. Kyiv: Intel, 1995. 448 p. [in Ukrainian].

14. Riabinin-Skliarevskiy O. Zadunaiska Sich u narodnykh perekazakh ta pysmenstvi. *Naukovyi zbirnyk za rik 1928. (Zapysky Naukovogo Tovarystva v Kyievi (teper Istorychnoi sektsii VUAN))*. Derzhvydav Ukrainy, 1928. N. 28. P. 108–138. [in Ukrainian].

15. Savchenko V. A. Riabinin-Skliarevs'kyi (Riabinin) Oleksandr Oleksandrovych, 1878–1942? *Odes'ki istoryky*. Entsyklopeduchne vydannia. T 1. Odessa: Drukarskyi dim, 2009. P. 336–339. [in Ukrainian].

16. Khmarskyi V. Arkheografichna diialnist Odeskogo tovarystva istorii I starozhytnosti. Odessa: Astroprynt, 2002. 400 p. [in Ukrainian].

17. Khmarskyi V. Z istorii rozvytku arkheografii na Pivdni Ukrainy: Apollon Skalkovskiy. *Zapysky istorychnogo fakultetu*. Odessa, 1998. Vol. 6. 318 p. [in Ukrainian].

18. Shvyd'ko, H. K. Riabinin-Skliarevs'kyi (Riabinin) Oleksandr Oleksandrovych [Online]. URL: http://www.history.org.ua/?termin=rjabinin_skljarevskij_rjabinin_oleksandr_oleksandrovych (Accessed: 18 February 2026). [in Ukrainian].

19. Yak NKVS khotiv zaverbuvaty nachal'nyka rozvidky UNR v ekzylі [Online]. URL: <https://szru.gov.ua/history/stories/yak-nkvs-khotiv-zaverbuvaty-nachalnyka-rozvidky-unr-v-ekzylі> (Accessed: 21 February 2026). [in Ukrainian].